

Alenka Hren Medved

Premog, železnica, terme in pivo

Modernizacija in demografski razvoj
Laškega v dolgem 19. stoletju

Alenka Hren Medved

PREMOG, ŽELEZNICA, TERME IN PIVO

**Modernizacija in demografski razvoj Laškega
v dolgem 19. stoletju**

Ljubljana 2021

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn
Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj: dr. Andrej Pančur

Alenka Hren Medved
PREMOG, ŽELEZNICA, TERME IN PIVO
Modernizacija in demografski razvoj Laškega
v dolgem 19. stoletju

Recenzenta: dr. Dragica Čeč
dr. Jurij Hadalin
Jezikovni pregled: dr. Andreja Jezernik
Prevod povzetka: Leemeta
Lektura povzetka: Studio S.U.R.
Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj
Slikovno gradivo na ovitku: Panorama Laškega, hrani: Osrednja knjižnica Celje,
IN 8000042402
Tisk: Medium d.o.o.
Naklada: 300 izvodov
Izid knjige sta finančno podprli: Občina Laško
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Laško)"18"

HREN Medved, Alenka

Premog, železnica, terme in pivo : modernizacija in demografski razvoj
Laškega v dolgem 19. stoletju / Alenka Hren Medved ; [prevod povzetka
Leemeta]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2021

ISBN 978-961-7104-10-3
COBISS.SI-ID 76230147

VSEBINA

Uvod.....	9
Laško od sredine 18. stoletja do prve svetovne vojne	13
Prometne povezave.....	17
Gradnja železniške proge Dunaj–Trst.....	18
Gospodarstvo.....	20
Kmetijstvo.....	21
Obrt.....	24
Trgovina in sejmi	25
Industrija.....	27
Razvoj zdraviliškega turizma.....	29
Demografski razvoj prebivalstva v Laškem in njegovi okolici	33
1789–1849.....	33
Rojstva.....	35
Naravni prirastek.....	36
Vpliv gradnje Južne železnice na demografijo Laškega in njegove bližnje okolice.....	42
Zakonska in nezakonska rojstva	43
Analiza nezakonskih rojstev	48
Poroke.....	55
Smrti.....	68
1850–1899	89
Rojstva.....	90
Naravni prirastek.....	94
Zakonska in nezakonska rojstva	96
Poroke.....	103

Smrti.....	109
Vzroki smrti po posameznih kategorijah.....	118
Moški in ženske.....	125
Ime mu bo Jožef.....	126
Krstni botri.....	131
Poklicna struktura ženinov.....	133
Analiza statusov animarum.....	137
Laško.....	138
Okolica.....	141
Starost hišnih gospodarjev in gospodinj.....	144
Demografija Laškega na podlagi popisov prebivalstva.....	147
Gibanje prebivalstva.....	147
Gostota prebivalstva.....	152
Gibanje prebivalstva in njegova gostota v izbranih spodnještajerskih trgih.....	155
Nacionalne razmere na podlagi popisov prebivalstva.....	157
Verska sestava prebivalstva.....	161
Družina v Laškem in okolici.....	163
Družinski tipi v Laškem.....	164
Meščanska družina.....	164
Valentinič.....	165
Bast.....	165
Fridrich.....	166
Družina kočarja.....	167
Cepuž.....	167
Družina odličnika.....	168
Karničnik.....	168
Družina gostača.....	169
Terbovc.....	170
Družinski tipi v okolici.....	171

Družina kmeta.....	171
Košak.....	172
Kačič.....	173
Teršek.....	174
Bergamož.....	174
Družina rudarja.....	175
Starc.....	176
Knapič.....	176
Povprečno število otrok v izbranih družinah.....	176
Za konec.....	179
Povzetek.....	187
Summary.....	191
Viri in literatura.....	195
Arhivski viri.....	195
Statistični viri.....	196
Serijske publikacije.....	196
Literatura.....	196
Imensko kazalo.....	209
O avtorici.....	215

POVZETEK

V začetku 19. stoletja je imelo Laško slabe prometne povezave. Prve večje spremembe sta prinesli gradnja Južne železnice in zemljiška odveza. Po letu 1840, ko je v Laškem izbruhnil velik požar in uničil večino hiš, je z obnovo trga prišlo do modernizacije stavb in posledično izboljšanja stanovanjskih razmer. Železniška proga je spodbudila razvoj gospodarstva v Laškem in njegovi bližnji okolici, kjer so se razvili industrija, premogovništvo in zdraviliški turizem.

Poleg izboljšanja prometnih povezav in zemljiške odveze je na demografske spremembe vplivala tudi agrarna revolucija. Z modernizacijo kmetijstva se je izboljšala preskrba z živili, posledično pa je prišlo do rasti prebivalstva.

V prvi polovici 19. stoletja je bilo prebivalstvo Laškega precej statično, v okoliških vaseh je bila prisotna minimalna rast prebivalstva. Leta 1817 je ozemlje današnje Slovenije in vso Evropo zajela zadnja velika lakota, ki urbanega prebivalstva Laškega ni prizadela v tolikšni meri, kot je prizadela podeželsko prebivalstvo, ki je bilo bolj odvisno od zemlje in lastnega pridelka.

Število rojstev ali njihovo nihanje v Laškem in okolici je tako kot na območju cele Slovenije v drugi polovici 19. stoletja začelo rahlo padati. Naravni prirastek (brez migracij) je bil v Laškem večino 19. stoletja negativen, v okolici pa pozitiven.

Na začetku 19. stoletja se je Laško nahajalo v prvi fazi demografskega prehoda, konec 19. stoletja pa je prešlo v drugo fazo. Prebivalstvo Laškega se je povečalo predvsem na račun priseljevanja, najprej iz bližnje, nato pa tudi iz daljne okolice. V letih 1870–1890 se je število prebivalcev v Laškem in okolici skupaj povečalo le za 6 odstotkov, kar kaže na to, da je večina migracij potekala s podeželja v trg.

Matične knjige omogočajo analizo mesečnega nihanja rojstev, ki je bilo na podeželju bolj izrazito kot v trgu. Rojstva so iz meseca v mesec močnejše nihala

na podeželju kot v trgu. V nasprotju s prvo polovico 19. stoletja so bila rojstva v drugi polovici 19. stoletja v Laškem v primerjavi z okoliškimi vasmi dosti bolj enakomerno razporejena čez vse leto, kar kaže na to, da se je v trgu čez stoletje zmanjšal vpliv liturgičnega koledarja, kmečkih opravil in sezonskih lakot.

V 19. stoletju je v severni in srednji Evropi število nezakonskih rojstev precej naraslo. Laško in njegova okolica sta v 19. stoletju po številu nezakonskih rojstev presegala spodnještajersko povprečje. V Laškem in okoliških vaseh je število nezakonskih rojstev naraščalo od leta 1810 do sredine šestdesetih let 19. stoletja. Delež nezakonskih rojstev je bil na podeželju večji kot v trgu. Svoj višek so nezakonska rojstva dosegla v petdesetih letih 19. stoletja, ko se je v Laškem rodilo 27 odstotkov nezakonskih otrok, v okolici pa 33 odstotkov. Padec števila nezakonskih rojstev je bil velik, saj se je njihovo število v Laškem in na ozemlju cele Štajerske prepolovilo. Okoliške vasi so v drugi polovici 19. stoletja beležile večji delež nezakonskih rojstev kot trg.

Nezakonske matere so izhajale iz nižjih družbenih slojev. V 19. stoletju se je v Laškem zmanjšal delež nezakonskih mater, rojenih v trgu, in se povečal delež nezakonskih mater iz bližnje agrarne okolice. Prišlo je do t. i. izvoza nezakonskosti. Na zmanjšanje števila nezakonskih rojstev je vplivalo več dejavnikov. Zaradi odprave ženitnih dovoljenj, boljšega gospodarskega stanja in postopne industrializacije so pripadniki nižjih slojev v trgu in bližnji okolici imeli boljše možnosti za poroko in s tem osnovanje družine.

Pri izbiri zakonskega partnerja je imel ekonomski vidik prednost pred ljubeznijo, in da bi ohranili svoj trenutni družbeni položaj, so se med seboj poročali pripadniki enakih družbenih slojev.

Pri datumu sklenitve poroke sta imela še posebej na podeželju zelo pomembno vlogo liturgični in kmečki koledar. Večina porok se je na območju Laškega sklenila v predpustnem obdobju. Z modernizacijo ljudje v trgu in na podeželju pri sklepanju porok niso bili več v tolikšni meri odvisni od liturgičnega in agrarnega koledarja, kar se je, še posebej v trgu, odražalo v bolj enakomerni razporeditvi porok čez vse leto.

Mladi pari so se v Laškem in okolici poročali pozno, od 26. do 29. leta. Starost ob poroki v Laškem spada v zgornjo mejo slovenskega povprečja in je primerljiva s starostjo ob poroki v srednji in severni Evropi. Povprečna starost ob poroki se je v Laškem in na podeželju v drugi polovici 19. stoletja zvišala.

S porokami so v manjših urbanih naseljih, kot je bilo Laško, potekale migracije predvsem moškega dela prebivalstva. Konec 19. stoletja se je v Laškem in njegovi okolici povečala župnijska endogamija pri sklepanju zakonskih zvez. Laško z okolico je v 19. stoletju na ravni matične župnije postajalo demografsko vedno bolj samozadostno.

V Evropi je mortaliteta v 19. stoletju začela padati, še posebej se je konec 19. stoletja zmanjšala umrljivost otrok. Umrljivost otrok je bila večja v urbanih naseljih kot

na podeželju. V Laškem je delež smrti otrok in dojenčkov v primerjavi s številom vseh smrti zajemal 38 odstotkov, v okolici pa 28 odstotkov. V drugi polovici 19. stoletja je smrtnost otrok in dojenčkov v Laškem znašala 32 odstotkov, v okolici pa 22 odstotkov. Večjih nihanj v številu smrti zaradi zmanjšanja izbruhov nalezljivih bolezni ni bilo več.

Mesečna nihanja števila smrti v Laškem so se v 19. stoletju zmanjšala, še vedno pa je največ ljudi umrlo pozimi in spomladi oziroma od decembra do maja. Ravno obratno pa so se mesečna nihanja števila smrti v okoliških vaseh čez 19. stoletje povečala, kar kaže na to, da so tam sezonska pomanjkanja, ki so se odražala predvsem v nihanju kakovosti živil, še obstajala.

Vzroki smrti dojenčkov se čez stoletje niso spreminjali, pojavile pa so se nove bolezni oziroma so zaradi boljšega medicinskega znanja lahko natančneje diagnosticirali bolezni, kot so škrlatinka, davica, tuberkuloza, bronhitis, pljučnica in griža. Konec 19. stoletja se je zelo povečala obolevnost za tuberkulozo, ki se je iz mest preselila na podeželje. Vzroki za zmanjšanje umrljivosti dojenčkov in otrok so bili izboljšanje higienskih razmer, boljša oskrba ter bolj kakovostne bivanjske razmere. Modernizacija je z uvedbo preventivnih ukrepov vplivala na zmanjšanje epidemij in nalezljivih bolezni.

Povprečna življenjska doba v prvi polovici 19. stoletja je v Laškem znašala 50,1 leta, na podeželju pa 47,8 leta. V drugi polovici 19. stoletja se je življenjska doba v Laškem in okolici zvišala za pol leta. Razlogi za krajšo življenjsko dobo ljudi na podeželju so bile slabše bivalne razmere, slabša prehranjenost in posledično dovzetnost za bolezni.

Poklicna struktura prebivalcev Laškega se je čez stoletje specializirala in razdrobila, pojavili so se uradniki in delavci, na podeželju se je povečal delež rudarjev.

Število prebivalcev na hišo se je v Laškem v drugi polovici 19. stoletja glede na analizo statusa animarum povečalo, ravno tako se je povečal delež otrok. Med okoliškimi vasmi je največ ljudi na hišo živelo v Debru in Rečici, kjer so se nahajali premogovnik in industrijska podjetja. Največ poslov (pod izrazom posli so mišljeni vsi začasno naseljeni prebivalci neke hiše, tudi gostači) se je nahajalo v naseljih Šmihel, Rečica in Debro. Razlog sta že omenjena industrija in premogovništvo. V nasprotju s preostalima dvema naseljema so se v Rečici nahajale večje živinorejske kmetije, kjer so imeli večje število poslov in tudi rejence. Hkrati pa se je v Rečici vedno bolj razvijal premogovnik in v naselje pritegnil veliko delovne sile, ki si je stanovanje sprva poiskala pri večjih kmetih v okolici premogovnika. Modernizacija ni vplivala na zmanjšanje števila poslov in povečanje števila otrok v okoliških vaseh.

Glede na rezultate popisa prebivalcev se je v letih 1870–1910 število prebivalcev Laškega povečalo za 47 odstotkov, v okoliških vaseh pa se je število prebivalcev zmanjšalo za 4 odstotke. Število hiš se je v istem obdobju v Laškem povečalo za 48 odstotkov, v okolici pa zmanjšalo za 9 odstotkov.

Summary – COAL, RAILWAY, SPA & BEER

THE MODERNIZATION AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF LAŠKO DURING THE LONG 19th CENTURY

At the beginning of the 19th century Laško had poor transport connections. The first bigger changes were introduced with the building of the Southern railway and the land release. After 1840, when a big fire broke out in Laško and destroyed the majority of the houses, the square and town underwent a renovation, the buildings were modernised and consequently the housing conditions improved. The railway stimulated the development of the economy in Laško and its surrounding area, where industry, coal mining and spa tourism developed.

Beside the improvement of the transport connections and the land release the agricultural revolution also affected the demographic changes. With the modernisation of agriculture the food supply improved and consequently the population began to grow.

In the first half of the 19th century the population of Laško was rather static, the surrounding villages showed a minimal population growth. In 1817 the territory of today's Slovenia and the whole of Europe was hit by the last great famine that did not affect the urban population of Laško to the extent that it affected the rural population, which was more dependent on land and its own crop.

The number of births and their fluctuations in Laško and its surroundings, as well as in the entire territory of Slovenia, began to slightly decrease in the second half

of the 19th century. For most of the 19th century the natural population growth (without migrations) in Laško was negative and positive in its surrounding areas.

At the beginning of the 19th century Laško was in the first phase of the demographic transition, and at the end of the 19th century it moved to the second phase of the demographic transition. The population of Laško increased mainly due to immigration, first from the close-by surrounding areas and later from slightly more distant surrounding areas. In the years 1870–1890 the total number of inhabitants in Laško and its surroundings increased by only 6 percentage points in total, which indicates that most of the migration took place in the direction from the countryside to the market town.

The registry books enable us to analyse the monthly fluctuation of births, which was more prominent in the countryside than in the market town. The birth rates on a month-to-month basis show bigger fluctuations in the countryside than in the market town. Unlike the first half of the 19th century the births in Laško in the second half of the 19th century were much more evenly distributed over the course of the whole year compared to the surrounding villages, which indicates that in the course of the century the impact of the liturgical calendar, farm work and seasonal famines decreased.

In the 19th century the number of illegal births in northern and central Europe increased considerably. In the 19th century Laško and its surroundings exceeded the average number of illegal births in the Štajerska region. In Laško and its surrounding villages the number of illegitimate births had been increasing from 1810 to the mid-1860s. The number of illegitimate births was higher in rural areas than in the market town. The illegitimate births peaked in the 1850s, when the percentage of illegitimate children's births in Laško reached 27% and 33% in the surrounding area. The decline in the number of illegitimate births was high, as their number in both Laško and the territory of the whole Štajerska region was halved. In the second half of the 19th century the surrounding villages showed a bigger number of illegitimate births than the market town.

Illegitimate mothers usually came from lower social classes. During the 19th century the number of illegitimate mothers, born in the market town of Laško, decreased and the number of illegitimate mothers from the nearby rural surroundings increased. The number of illegitimate births decreased. A number of factors have contributed to the drop in the number of illegitimate births. Due to the abolition of marriage licences, better economic conditions and the gradual industrialisation, the people of the lower class in the market town and its surrounding area had better opportunities for marriage and thus for establishing a family.

When choosing a spouse, the role of the economic aspect was more important than love and since people wanted to maintain their current social position, they usually married someone from the same social class that they belonged to.

When choosing the date of the marriage, the liturgical and farm calendar played a very important role, especially in the countryside. The majority of marriages in the region of Laško were concluded in the pre-Lenten time of the year. With the modernisation, people in the market town and in rural areas were no longer as strongly dependent on the liturgical and agrarian calendar to conclude marriages as before, which was, particularly in the market town, reflected in a more even distribution of marriages throughout the year.

Young couples in Laško and its surroundings usually married quite late, between the ages of 26 and 29. The age at marriage in Laško falls within the upper limit of the Slovenian average and is comparable with the age at marriage in Central and Northern Europe. The average age at marriage in Laško and its rural surroundings increased in the second half of the 19th century.

In smaller urban settlements, such as Laško, marriages mainly caused migrations of the male part of the population. At the end of the 19th century parish endogamy in marriages began to increase in Laško and its surroundings. During the 19th century Laško and its surroundings became more and more demographically self-sufficient at the level of a head parish.

In Europe the mortality rate began to decline in the 19th century, especially at the end of the 19th century the mortality rate of children decreased. The mortality rate of children was higher in urban settlements than in the countryside. In the town of Laško the percentage of child and infant deaths was 38% in comparison to the number of total deaths, and 28% in the surrounding areas. In the second half of the 19th century the percentage of child and infant deaths in the town of Laško was 32% and 22% in the surrounding areas. There were no longer any major fluctuations in the number of deaths due to the reduction of infectious disease outbreaks.

Monthly fluctuations in the number of deaths in Laško declined during the 19th century, but most deaths occurred in winter and spring, from December to May. Conversely, the monthly fluctuations in the number of deaths in the surrounding villages increased during the 19th century, indicating that seasonal food shortages, which were mainly reflected in the fluctuation of food quality, still occurred.

The causes of infant deaths did not change over the course of the century, but new diseases have emerged. Due to better medical knowledge, diseases such as scarlet fever, diphtheria, tuberculosis, bronchitis, pneumonia and dysentery could be diagnosed more accurately. At the end of the 19th century tuberculosis morbidity increased significantly, which moved from the cities to the countryside. The reasons for the reduced infant and child mortality rate were the improved hygiene conditions and personal hygiene as well as a better quality of the living conditions. By introducing preventive measures, modernisation has greatly affected the reduction of epidemics and infectious diseases.

The average life expectancy in the first half of the 19th century was 50.1 years in Laško and 47.8 years in the countryside. By the second half of the 19th century the average life expectancy in Laško and its surroundings increased by half a year. The reasons for the shorter life expectancy in rural areas were poorer living conditions, poor nutrition and consequently the susceptibility to diseases.

The occupational structure of the inhabitants of Laško specialised and fragmented over the course of the century, professions like bureaucrats and workers appeared, while in rural areas the numbers of miners increased.

According to the analysis of the parish family books, the number of persons per house in Laško increased in the second half of the 19th century, the percentage of children also increased. Among the surrounding villages the majority of people lived in Debro and Rečica, where a coal mine and industrial companies were located. Most of the tenant workers (the term “tenant worker” describes all temporary inhabitants of a house, including tenant farmers) were located in the settlements Šmihel, Rečica and Debro. The reasons are the aforementioned industry and coal mining. Unlike the other two settlements, in Rečica there was a large number of livestock farms, where a large number of tenant farmers and even foster children helped with the farm work. At the same time the coal mine in Rečica was growing and attracted a lot of workforce into this settlement, who first sought a place to live at the larger farms near the coal mine. Modernisation did not affect the reduction in the number of tenant workers and the increase in the number of children in the surrounding villages.

According to the results of the population census, the number of inhabitants of Laško increased by 47 percentage points in the years 1870–1910, while the number of inhabitants of the surrounding villages decreased by 4 percentage points. In the same period the number of houses in Laško increased by 48 percentage points and decreased by 9 percentage points in the surrounding areas.

Monografija osvetljuje družbene in gospodarske razmere v Laškem in njegovi neposredni okolici v dolgem 19. stoletju. V poseben pretres vzame njegov demografski razvoj. Avtorica analiza podatkov pripelje do nekaterih pomembnih splošnih ugotovitev, ki demografski razvoj Laškega postavijo v soodvisnost z modernizacijskimi sunki, do katerih je prišlo zlasti po prihodu Južne železnice. /.../ Zgodovinsko-demografske študije, ki zadevajo slovenski prostor, so kljub izrednemu pomenu za razumevanje ostalih vidikov družbenega življenja v preteklosti še vedno razmeroma maloštevilne, zato predstavlja recenzirana knjiga izredno dragocen raziskovalni doprinos. Temelji na problemsko in metodološko ustrezni obdelavi kvantitativnih podatkov, ki jih je avtorica v prvi vrsti pridobila na osnovi virov, kot so matične knjige, statusi animarum in rezultati popisov prebivalstva za območje Laškega in njegovih bližnjih vasi.

Dr. Jurij Hadalin

Študija zlasti zaradi izbire raziskovalnega vzorca, uporabljenih virov, obsega in kakovosti podatkov v njih, ustvarjenih podatkovnih baz, dobrega poznavanja metodoloških omejitev uporabljenih historičnih kvantitativnih podatkov, historične kontekstualizacije, uporabe analitičnih metod in analize rezultatov ter primerjave s podobnimi demografskimi študijami prinaša pomembne raziskovalne rezultate, četudi ob ugotovitvi, da so procesi modernizacije v preučevanem vzorcu šibki, ne samo za Spodnjo Štajersko, ampak za slovenski prostor nasploh. Odlika knjige je tudi širša socialno- in kulturnozgodovinska razlaga in umestitev pridobljenih rezultatov. /.../ Analize matičnih knjig temeljijo na klasičnih demografskih analizah in kvantitativnih analizah, ki segajo bolj na področje zgodovine vsakdana. Rezultate kvantitativnih analiz avtorica praviloma umesti v širši družbeno- in kulturnozgodovinski kontekst, ugotavlja vpliv (in posledično spremembe) modernizacijskih procesov. Pogosto pa rezultate kvantitativnih analiz postavi v »prvo osebo« – s predstavitvijo nekaterih tipičnih ali pa tudi izjemnih praks posameznikov, najdenih v preučevanem gradivu, ki predstavljajo tisto pravo mikroraven.

Dr. Dragica Čeč

29,00 €

9789617104103

INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

